

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับโทษในคดีอาชญากรรมที่ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ทวิศักดิ์ บัวอำไพ*

รองศาสตราจารย์ ดร.ภูมิ โขกเหมาะ**

บทคัดย่อ

การลงโทษตามกฎหมายอาญาเป็นเครื่องมือของรัฐ เพื่อบำรุงรักษาให้ประชาชนภายในรัฐสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข โดยการบังคับพฤติกรรมของประชาชนภายในรัฐให้ปฏิบัติตามกรอบกฎเกณฑ์ของสังคมหรือกฎหมาย หากผู้ใดฝ่าฝืนและได้ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นหรือรัฐย่อมต้องได้รับการลงโทษซึ่งมีอยู่หลายวิธี ขณะที่การลงโทษด้วยวิธีประหารชีวิต เป็นโทษที่มีความรุนแรงและเด็ดขาดที่สุด¹

อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 (The World War II) สิ้นสุดลง ประเด็นสิทธิมนุษยชนได้เป็นที่กล่าวถึงและถกเถียงกันในวงกว้าง โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโทษประหารชีวิต ซึ่งมีผู้ให้เหตุผลว่าเป็นการปฏิเสธสิทธิมนุษยชนขั้นสูงสุด เป็นการกำหนดโทษที่นำไปสู่ความผิดพลาดที่ไม่อาจแก้ไขและสิ้นเปลืองงบประมาณ² ดังนั้นเมื่อมีการกำหนดปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขึ้นมาเป็นแม่บทของสิทธิมนุษยชนที่นานาประเทศให้การรับรองแล้ว จึงได้มีการกำหนด สิทธิในการมีชีวิต (Right to Life) เป็นหลักการหนึ่งไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนด้วย³ สิทธิในการมีชีวิตถือว่าการประหารชีวิตเป็นการกระทำที่ละเมิดต่อปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เพราะการมีชีวิตอยู่ เป็นสิทธิที่มนุษย์ทุกคนพึงมีเสมอกัน โดยไม่คำนึงถึงสถานภาพ ชาติพันธุ์ ศาสนา หรือชาติกำเนิด เป็นสิทธิที่ไม่อาจพรากไปจากบุคคลได้ โดยถือเสมือนเป็นเอกสิทธิติดตัวของคนทุกคน⁴

ด้วยเหตุนี้ทำให้มีประเทศต่างๆ จำนวนกว่า 100 ประเทศ ยกเลิกโทษประหารชีวิตทั้งหมด ด้วยเหตุผล 4 ประการคือ (1) การประหารชีวิตถือว่าขัดหลักสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตอยู่ซึ่งไม่ได้

* นักศึกษาหลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์

** ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

¹ ฐานปน แสนะบุตร, “สิทธิในการมีชีวิตกับโทษประหารชีวิตในประเทศไทย,” (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556), น. 7.

² เพิ่งอ้าง, น. 2.

³ ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ข้อ 3 “ทุกคนมีสิทธิในการดำรงชีวิตเสรีภาพ และความมั่นคงแห่งตัวตน”

⁴ ศรีสมบัติ โขกเหมาะ, เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมปฏิบัติการ โทษประหารชีวิตยังจำเป็นต่อสังคมไทยหรือไม่ (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557), น. 5.

หมายความว่า จะยกเลิกหรือสนับสนุนให้คนกระทำผิดไม่รับโทษ เพียงแต่เห็นว่าการประหารชีวิตเป็นสิ่งที่ไม่คุ้มค่า ไม่สมเหตุสมผล และยังเป็นการลงโทษที่โหดร้าย ลดทอนศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และเสี่ยงต่อการประหารชีวิตคนบริสุทธิ์ (2) นักโทษประหารชีวิต โดยส่วนใหญ่เป็นคนจน คนด้อยโอกาส ซึ่งไม่มีเงินค่าจ้างทนายความที่มีฝีมือแตกต่างในคดีให้กับตนเอง จึงไม่มีโอกาสในการที่จะต่อสู้คดีเพื่อให้ตนเองชนะได้ (3) ระบบยุติธรรมทางอาญาย่อมมีความเสี่ยงที่จะเกิดการเลือกปฏิบัติและตัดสินคดีที่ผิดพลาด ไม่มีระบบใดที่จะสามารถตัดสินได้อย่างเป็นธรรม สม่าเสมอ โดยอาจมีข้อบกพร่อง ในการที่จะจับผิดตัวหรือตัดสินผิดพลาด แต่หากเราตัดสินประหารชีวิตไปแล้ว เขาผู้นั้นจะไม่มีโอกาสได้อยู่ในโลกนี้ต่อไป และ (4) การประหารชีวิตไม่ได้เป็นแนวทางที่จะยับยั้งอาชญากรรมที่เกิดขึ้นได้จริงในสังคมให้มีความปลอดภัยหรือทำให้คนเกรงกลัวไม่กล้าที่จะกระทำผิดได้จริง แต่จะยิ่งทำให้สังคมเกิดความเลวร้ายมากขึ้น เพราะเกิดพฤติกรรมเลียนแบบและการชั่งน้ำหนักว่าแม้มีการกำหนดโทษที่ร้ายแรงเอาไว้ แต่ก็คุ้มค่าต่อสิ่งที่ตนกระทำ ดังนั้นจึงควรต้องหาหนทางอื่นมาแก้ไขปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นมากกว่าการประหารชีวิต⁵

ขณะเดียวกัน กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights) หรือ ICCPR กลับมิได้บัญญัติห้ามการลงโทษด้วยการประหารชีวิต แต่จำกัดโทษประหารชีวิตเฉพาะกรณีที่เป็นอาชญากรรมร้ายแรงที่สุดเท่านั้น (The Most Serious Crimes) และห้ามมีการลงโทษประหารชีวิตผู้กระทำความผิดในขณะที่ มีอายุต่ำกว่า 18 ปี และห้ามมีการลงโทษประหารชีวิตสตรีมีครรภ์⁶ ทำให้ประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติจำนวน 7 ประเทศ ยังคงมีการประหารชีวิตสำหรับการกระทำบางกรณีเป็นพิเศษมากเช่น การกระทำผิดในภาวะสงคราม ประเทศจำนวน 48 ประเทศ อนุญาตให้มีการใช้โทษประหารชีวิตสำหรับความผิดอาญาทั่วไป แต่ไม่ได้มีการประหารชีวิตเป็นระยะเวลาอย่างน้อย 10 ปี และมีความเชื่อว่า ประเทศดังกล่าวมีนโยบายไม่ประหารชีวิตหรือเป็นช่วงเวลาที่พักการลงโทษประหารชีวิต และประเทศอีกจำนวน 40 ประเทศ ยังคงมีโทษประหารชีวิตทั้งในทางกฎหมายและทางปฏิบัติ⁷

กรณีดังกล่าว คณะกรรมการสหประชาชาติมีความเห็นว่าคำว่า “อาชญากรรมร้ายแรงที่สุด” ต้องอ่านและตีความอย่างจำกัดที่สุดให้หมายความว่าโทษประหารชีวิตเป็นมาตรการที่ค่อนข้างพิเศษ และควรเดินตามข้อกำหนดที่ชัดเจนในข้อ 6 ที่ว่าโทษประหารชีวิตจะนำมาใช้ได้ตามกฎหมายที่ใช้บังคับขณะก่ออาชญากรรมและเมื่อไม่ขัดแย้งกับกติการะหว่างประเทศเท่านั้น” ขณะที่นาย บัน คี-มุน อธิบดีเลขาธิการสหประชาชาติให้ความเห็นไว้ว่า โทษประหารชีวิตควรบังคับใช้กับอาชญากรรมที่เป็นการฆาตกรรมหรือ

⁵ เพิ่งอ้าง, น. 5.

⁶ น้ำแท้ มิบุญส้าง, “หลักการพื้นฐานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา,” วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ 33, ฉบับที่ 3, น. 52 (2557).

⁷ ศรีสมบัติ โชคประจักษ์ชัด, อ้างแล้ว เจริญธรรมที่ 4, น. 13.

การฆ่าโดย เจตนา และประณามการใช้โทษประหารชีวิตกับความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด อาชญากรรม เศรษฐกิจ อาชญากรรมการเมือง การคบชู้ หรือความผิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบสมยอมระหว่างเพศ เดียวกัน การตีความอย่างแคบที่สุดของคำว่า “อาชญากรรมอุกฉกรรจ์ที่สุด” ของผู้รายงานพิเศษของ สหประชาชาติว่าด้วยการฆ่าตัดตอน การประหารชีวิตโดยไม่ผ่านการพิจารณาคดี หรือการประหารชีวิตตาม อำเภोज สอดคล้องกับท่าทีของนายบันคิมูน พิจารณาได้จากรายงานที่ส่งให้กับสมัชชาใหญ่สหประชาชาติ เมื่อปี 2555 ผู้รายงานพิเศษสรุปว่า ในประเทศที่ยังไม่ได้ยกเลิกโทษประหารชีวิต การตัดสินประหารชีวิตจะ ใช้ได้ก็ต่อเมื่อมีการฆ่าโดยเจตนาเท่านั้น แต่ไม่ได้แปลว่าต้องบังคับใช้กับคดีดังกล่าวเสมอไป (mandatory)

สำหรับประเทศไทยนั้น ถึงแม้มีการนำหลักการด้านสิทธิมนุษยชนมาบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทยแทบทุกฉบับ ไม่ว่าจะเป็นรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ที่ใช้บังคับอยู่ในปัจจุบัน โดย บัญญัติอยู่ในมาตรา 4 ความว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลย่อม ได้รับความคุ้มครอง” และเพื่อให้มีผลบังคับใช้ในการปกป้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชนให้แก่ประชาชนในชาติ และเป็นการปฏิบัติตามพันธกรณี เนื่องจากประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ และได้ เข้าเป็นภาคีสันติสัญญาหลักระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนจำนวน 7 ฉบับ จากทั้งหมด 9 ฉบับ จึงทำให้ เกิดพันธะผูกพันในการปฏิบัติตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน รวมถึงสนธิสัญญาระหว่างประเทศ ด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศไทยเป็นภาคี และข้อตกลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการประชุมระดับโลกด้วย อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยเป็น 1 ใน 40 ประเทศที่ยังคงมีโทษประหารชีวิตทั้งทางกฎหมายและทางปฏิบัติ โดยโทษประหารชีวิตดังกล่าวบัญญัติอยู่ในกฎหมายต่างๆ โดยเฉพาะในคดีความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด

ในทางดํารากฎหมายของต่างประเทศ ได้มีความพยายามที่จะให้ความหมายของคำว่า “ศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์” (Menschenwuerde) แต่อย่างไรก็ตามจนถึงปัจจุบันก็ยังไม่มีความนิยามใดที่ได้รับการยอมรับ เป็นการทั่วไป ดังนั้นการที่จะทำความเข้าใจเรื่องศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จึงจำเป็นต้องย้อนกลับไป ศึกษาความเป็นมาในประวัติศาสตร์ของคำว่า “ศักดิ์ศรี” (Wuerde) ซึ่งในทางประวัติศาสตร์ได้มีการนิยาม ความหมายของคำว่า “ศักดิ์ศรี” ไว้แตกต่างกันออกไป

คำว่า “ศักดิ์ศรี (Dignity)” ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง เกียรติศักดิ์⁸ ส่วนคำว่า “เกียรติ” หมายถึง ชื่อเสียง การยกย่องนับถือ ความมีหน้ามีตา⁹ และคำว่า “ศักดิ์” หมายถึง อำนาจ ความสามารถ คำสั่ง ฐานะ¹⁰ ความหมายเหล่านี้สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “Dignity” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาโรมัน คำว่า “Dignitas”

⁸ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, น. 1094.

⁹ เพิ่งอ้าง, น. 147.

¹⁰ เพิ่งอ้าง, น. 1094.

ในสมัยโรมันคำว่า “ศักดิ์ศรี (Dignitas)” มีความหมายเกี่ยวข้องกับสถานะของบุคคล “ศักดิ์ศรี” จึงหมายถึงระดับชั้นทางการเมืองหรือทางสังคม (Political or Social rank) ที่มาจากการมีตำแหน่งเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ รวมถึงอาจมาจากการยอมรับของประชาชนในความสำเร็จส่วนบุคคลหรือความมีศีลธรรมที่สูงส่งของบุคคลนั้น การยอมรับสถานะของ “ศักดิ์ศรี” ของบุคคลเช่นนี้ จึงก่อให้เกิดหน้าที่ต่อบุคคลอื่นที่จะต้องให้ความเคารพและให้เกียรติบุคคลผู้มีศักดิ์ศรีดังกล่าว หากผู้ใดละเมิดต่อหน้าที่นี้อาจถูกลงโทษในทางใดทางหนึ่งไม่ว่าทางอาญาหรือทางแพ่งได้¹¹ ในแง่นี้ จะเห็นได้ว่า ศักดิ์ศรี มีลักษณะพื้นฐานที่ไม่ต่างจาก สิทธิ ในความหมายปัจจุบันซึ่งเป็นความชอบธรรมที่จะเรียกร้องให้บุคคลอื่นมีหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งต่อตนผู้ทรงสิทธิหรือศักดิ์ศรีนั้น

ศาสนาคริสต์ เข้าใจ คำว่า “ศักดิ์ศรี” ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับ ความเมตตาของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ เนื่องจากมนุษย์ทั้งหลายถูกสร้างขึ้นตามความประสงค์ของพระเจ้า ศักดิ์ศรีของมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่พระเจ้าเป็นเจ้าของ มนุษย์ซึ่งเสมอกันในสายตาของพระเจ้านั้น จึงมีอาจทำลายหรือพินาศศักดิ์ศรีของบุคคลอื่นหรือแม้กระทั่งของตัวเองได้¹² และโดยที่รัฐเกิดจากการรวมตัวกันของมนุษย์ รัฐจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สถาปนาขึ้น จึงไม่อาจอยู่เหนือมนุษย์ได้โดยปราศจากเงื่อนไข ในหมู่มนุษย์ด้วยกัน มนุษย์จึงไม่อาจปฏิบัติต่อกันในทางที่เป็นการลดทอนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ได้ พระเจ้าเป็นเจ้าของต้องการให้มนุษย์มีความเคารพต่อกันหรือรู้จักปรับใช้ซึ่งกันและกัน ด้วยความรักและเมตตา¹³

ในศตวรรษที่ 18 ปรัชญาของคานท์ (Kant) ได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายและมีอิทธิพลอย่างมากต่อพัฒนาการของแนวความคิดสิทธิมนุษยชน และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน คานท์ เห็นว่าไม่มีมนุษย์คนใดมีสิทธิที่จะใช้มนุษย์ด้วยกันเองให้เป็นคั้งเครื่องมือขึ้นหนึ่งเท่านั้น เพื่อบรรลุจุดหมายเชิงอัตวิสัยของตัวเอง หากแต่แท้จริงแล้ว มนุษย์แต่ละคนต้องปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกัน ในฐานะที่เป็นจุดมุ่งหมายในตัวเองเสมอ¹⁴ ดังนั้น กฎหมายซึ่งเป็นเครื่องมือของการปกครองที่สำคัญของรัฐจึงต้องยกเอาประชาชนเป็นจุดมุ่งหมายของการใช้เครื่องมือดังกล่าวด้วย ประชาชน จึงอยู่ในฐานะผู้ทรงสิทธิไม่ใช่วัตถุของกฎหมาย

¹¹ ไชยยันต์ กุลนิตติ, ความเบื้องต้นเกี่ยวกับการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยศาลรัฐธรรมนูญ, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ, ม.ป.ป), น. 2.

¹² Albert Bleckmann, Staatsrecht II-Die Grundrechte, 4. Aufl., 1997, (อ้างถึงใน บรรเจิด สิงคะเนติ, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547), น. 86.

¹³ จริญญา โฆษณานันท์, สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน : ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545), น. 99.

¹⁴ เพิ่งอ้าง, น. 122.

ส่วน Klaus Stern เห็นว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” หมายถึง คุณค่าอันมีลักษณะ เฉพาะและเป็น คุณค่าที่มีความผูกพันอยู่กับความเป็นมนุษย์ ซึ่งบุคคลในฐานะที่เป็นมนุษย์ทุกคนได้รับคุณค่าดังกล่าวโดย ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงเพศ เชื้อชาติ ศาสนา วัย หรือคุณสมบัติอื่นๆ ของบุคคล ในความหมายนี้ “ศักดิ์ศรี” จึง หมายถึง ลักษณะบางประการที่สร้างออกมาเป็นคุณค่าเฉพาะตัวของมนุษย์ อันเป็นสาระสำคัญในการกำหนด ความรับผิดชอบของตนเอง และเป็นสาระสำคัญที่มนุษย์แต่ละคนได้รับเพื่อเห็นแก่ความเป็นมนุษย์ของบุคคล นั้น¹⁵

ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์นั้น ถือว่ามีคุณค่าสูงสุดของรัฐธรรมนุญ¹⁶ หรือที่กล่าวกันว่าศักดิ์ศรี ความเป็นมนุษย์นั้นเป็นหลักสูงสุดของรัฐธรรมนุญ ดังนั้น การกระทำของรัฐทั้งหลายจึงต้องดำเนินการให้ สอดคล้องกับคุณค่าอันสูงสุดของรัฐธรรมนุญดังกล่าว เพราะมนุษย์นั้นเป็นเป้าหมายการดำเนินการของรัฐ มนุษย์มิใช่เป็นเพียงเครื่องมือในการดำเนินการของรัฐและการดำรงอยู่ของรัฐนั้น ก็ดำรงอยู่เพื่อมนุษย์ มิใช่ มนุษย์ดำรงอยู่เพื่อรัฐ ด้วยเหตุนี้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ จึงถือว่าเป็นพื้นฐานสำหรับการวางรากฐาน ของหลักเสรีภาพของบุคคลและหลักความเสมอภาค ดังที่ได้ทราบโดยทั่วกันว่า สิทธิและเสรีภาพนั้นเป็น สิทธิที่ไม่อาจจำหน่ายจ่ายโอนได้และเป็นสิทธิที่ไม่อาจล่วงละเมิดได้ ทั้งนี้เพื่อให้ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่ บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมีผลเป็นจริงในทางปฏิบัติ ซึ่งย่อมหาความหมายว่าสิทธิและเสรีภาพทั้งหลายที่บัญญัติ ไว้ โดยสาระสำคัญของสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวนั้นเป็นการแสดงถึงผลอันมีพื้นฐานมาจากศักดิ์ศรีความ เป็นมนุษย์ ซึ่งก่อให้เกิดผลสำคัญ 2 ประการ ประการแรก การตีความเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพทั้งหลาย จะต้องถือว่าเนื้อหาของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เป็นพื้นฐานที่จะต้องนำมาใช้ประกอบในการตีความสิทธิ และเสรีภาพอื่นๆ ด้วย ประการที่สอง อาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาในทางหลักการทั่วไปเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ ทั้งหลายรวมทั้งความหมายของการแทรกแซงในขอบเขตที่ได้รับการคุ้มครองของสิทธิและเสรีภาพทุก ประการนั้น ได้รับการพัฒนามาจากศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ขณะเดียวกัน จากการศึกษาวิจัยขององค์การสหประชาชาติสรุปได้ว่า “...งานวิจัยที่มีอยู่ไม่ สามารถให้หลักฐานอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ที่แสดงให้เห็นว่าการประหารชีวิตมีผลยับยั้งการก่ออาชญากรรม

¹⁵ Klaus Stem, Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland, Band II/2, allemeine Lehren, อ้างถึงใน บรรเจิด สิงคนดี, หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547), น. 85.

¹⁶ BVerfGE 6, 32; BVerfGE 115, 118 (อ้างถึงใน Ebert, Rainer & Oduor, Reginald M.J. (2012). The Concept of Human Dignity in German and Kenyan Constitutional Law. Thought and Practice: A Journal of the Philosophical Association of Kenya (PAK) New Series, 4(1), pp.43-73, p. 46) สืบค้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน 2559, จาก <http://ajol.info/index.php/tp/index>

มากกว่าการจำกัดตลอดชีวิต และไม่มีแนวโน้มว่าจะมีหลักฐานสนับสนุนได้ในเวลาอันใกล้หลักฐานที่เราค้นพบส่วนใหญ่ ไม่สนับสนุนสมมติฐานในเชิงป้องกันอาชญากรรมเลย”

ด้วยเหตุนี้ กฎหมายระหว่างประเทศจึงพยายามให้การรับรองเกี่ยวกับสิทธิของการมีชีวิต เช่น ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนได้รับรองสิทธิของการมีชีวิตไว้ในข้อ 3 ความว่า “ทุกคนมีสิทธิในการมีชีวิต เสรีภาพ และความมั่นคงแห่งบุคคล” ปฏิญญาสากลถือเป็นข้อตกลงระหว่างประเทศที่ทุกประเทศต้องให้ความสำคัญ โดยเฉพาะการเคารพสิทธิขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งการประหารชีวิตถือเป็นการปฏิบัติต่อผู้กระทำความผิดโดยการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตของมนุษย์ ที่สำคัญประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งซึ่งได้ออกเสียงให้การสนับสนุนปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ดังนั้น การที่ประเทศไทยยังคงบัญญัติโทษประหารชีวิตไว้ในกฎหมาย จึงถือว่าเป็นการบัญญัติกฎหมายที่ขัดต่อหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

ตามพระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 ปัจจุบันกำหนดโทษประหารชีวิตไว้รวมทั้งสิ้น 3 มาตรา ได้แก่ (1) กรณีผู้ผลิต¹⁷ นำเข้า หรือส่งออกซึ่งยาเสพติดให้โทษในประเภท 1 หากความผิดดังกล่าวเป็นการกระทำเพื่อจำหน่าย¹⁸ ต้องระวางโทษประหารชีวิต¹⁹ (2) กรณีจำหน่ายหรือมีไว้ในครอบครองเพื่อจำหน่ายซึ่งยาเสพติดให้โทษในประเภท 1 โดยไม่ได้รับอนุญาตและมีปริมาณคำนวณเป็นสารบริสุทธิ์ เกิน 20 กรัม ขึ้นไป ผู้กระทำความผิดต้องระวางโทษจำคุกตลอดชีวิตและปรับตั้งแต่หนึ่งล้านบาทถึงห้าล้านบาทหรือประหารชีวิต²⁰ และ (3) กรณีกำหนดให้ผู้ที่ใช้อุปายาลอกหลวง ชูเชิญ ใช้กำลังประทุษร้าย ใช้อำนาจครอบงำ ผิดคลองธรรม หรือใช้วิธีข่มขู่ใจด้วยประการอื่นใด ให้ผู้อื่นเสพยาเสพติดให้โทษ หากวัตถุประสงค์แห่งการกระทำ

¹⁷ พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 มาตรา 4 “ผลิต” หมายความว่า เพาะ ปลูก ทำผสม ปุรง แปรสภาพ เปลี่ยนรูป สังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ และให้หมายความรวมถึงการแบ่งบรรจุ หรือรวมบรรจุด้วย

¹⁸ พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 มาตรา 15 วรรคสาม บัญญัติว่า “การผลิต นำเข้า ส่งออก หรือมีไว้ในครอบครองซึ่งยาเสพติดให้โทษประเภท 1 ตามปริมาณ ดังต่อไปนี้ ให้สันนิษฐานว่าเป็นการผลิต นำเข้า ส่งออก หรือมีไว้ในครอบครองเพื่อจำหน่าย

(1) เต็มไซโตรโลเซอไรด์ หรือ แอล เอส ดี มีปริมาณคำนวณเป็นสารบริสุทธิ์ตั้งแต่ศูนย์จุดเจ็ดห้ามิลลิกรัมขึ้นไป หรือมียาเสพติดที่มีสารดังกล่าวผสมอยู่จำนวนสิบห้าหน่วยการใช้ขึ้นไปหรือมีน้ำหนักสุทธิตั้งแต่หนึ่งจุดห้ากรัมขึ้นไป

(2) แอมเฟตามีนหรืออนุพันธ์แอมเฟตามีน มีปริมาณคำนวณเป็นสารบริสุทธิ์ตั้งแต่สามร้อยเจ็ดสิบห้ามิลลิกรัมขึ้นไป หรือมียาเสพติดที่มีสารดังกล่าวผสมอยู่จำนวนสิบห้าหน่วยการใช้ขึ้นไปหรือมีน้ำหนักสุทธิตั้งแต่หนึ่งจุดห้ากรัมขึ้นไป

(3) ยาเสพติดให้โทษในประเภท 1 นอกจาก (1) และ (2) มีปริมาณคำนวณเป็นสารบริสุทธิ์ตั้งแต่สามกรัมขึ้นไป

¹⁹ พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 มาตรา 65 วรรคสอง

²⁰ พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 มาตรา 66 วรรคสาม

ความคิดเป็นเฮโรอินและได้กระทำต่อหญิงหรือบุคคลซึ่งยังไม่บรรลุนิติภาวะ ผู้กระทำต้องระวางโทษ ประหารชีวิต²¹

จากบทบัญญัติดังกล่าวทำให้มีนักโทษคดียาเสพติดหลายคนถูกศาลพิพากษาให้ประหารชีวิตหลายรายนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น กรณีนายสมคิด นามแก้ว รับจ้างขนแอมเฟตามีน จำนวน 406,000 เม็ด มูลค่าประมาณ 40 ล้านบาท โดยได้รับค่าจ้าง 50,000 บาท ถือเป็นการประหารชีวิตนักโทษในคดียาเสพติด (แอมเฟตามีน) รายแรกของประเทศไทย ซึ่งการประหารชีวิตเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2544²² และในปี พ.ศ. 2552 มีนักโทษคดีร่วมกันมียาเสพติดประเภท 1 (แอมเฟตามีน) ไว้ในครอบครองเพื่อจำหน่าย ถูกประหารชีวิตด้วยการฉีดสารพิษจำนวน 2 ราย โดยนายบัณฑิต เจริญวานิช เป็นเจ้าของยาเสพติดทั้งหมดที่ถูกจับกุมได้ในคดีเดียวกันจำนวน 114,215 เม็ด ส่วน นายจิรวัดน์ พุ่มพุกภัย ถูกจับกุมขณะเป็นผู้รับจ้างขนจำนวน 100,000 เม็ด²³ ขณะเดียวกันมีข้อพิจารณาประการหนึ่งภายใต้บทบัญญัติของกฎหมายไทยคือ ไม่ว่าจะมียาเสพติดเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระทำความผิดจำนวนมากหรือน้อยก็ตาม หากคำนวณได้สารบริสุทธิ์เกิน 20 กรัมขึ้นไป ล้วนต้องระวางโทษประหารชีวิตทั้งสิ้น และการผลิต ให้หมายความรวมถึงการแบ่งบรรจุ หรือรวมบรรจุยาเสพติดด้วยซึ่งหากเป็นสารเสพติดจำพวกเฮโรอินมีปริมาณคำนวณเป็นสารบริสุทธิ์เพียง 0.75 ขึ้นไป ก็มีโทษประหารชีวิตแล้ว

สำหรับโทษประหารชีวิตในคดียาเสพติดในประเทศไทย ผู้เขียนเห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่า โทษประหารชีวิตไม่ได้สร้างความหวาดกลัวให้แก่พ่อค้ายาเสพติด และการประหารชีวิตในคดียาเสพติดก็มิได้มีผลทำให้อาชญากรรมลดลง โดยผู้เขียนมีกรณีศึกษาสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว เช่น ผู้ต้องโทษประหารรายแรกของประเทศไทย ซึ่งเป็นคดียาเสพติด (ยาบ้า) ไว้ในครอบครอง จำนวน 406,000 เม็ด ซึ่งขณะที่นำตัวผู้ต้องโทษไปประหารนั้น ผู้ต้องโทษกล่าวกับผู้คุมว่า เจ้าของยาเสพติดตัวจริงนั้น เป็นนักการเมืองท้องถิ่น ส่วนตัวเองเป็นเพียงผู้รับจ้างขนเท่านั้น แต่กระบวนการยุติธรรมไม่อาจสืบสาวไปถึงตัวเจ้าของยาเสพติดเหล่านั้น ขณะที่ตัวเองก็ไม่อาจให้การชดเชยไปถึงตัวบุคคลที่เป็นเจ้าของยาเสพติดได้ เนื่องจากไม่มีหลักฐาน ดังนั้น ถึงประหารเขาไปแล้ว แต่เจ้าของยาเสพติดตัวจริงยังอยู่ ก็จะทำบุคคลอื่นที่พร้อมจะมาทำการรับจ้างขนยาเสพติดแทนตัวเองต่อไป ดังนั้น การประหารชีวิตเขาจึงมิได้มีผลเป็นการลดการระบาดของยาเสพติดลงแต่ประการใด

ขณะเดียวกัน หากการดำเนินการในกระบวนการยุติธรรมนั้น นำไปสู่การประหารชีวิต หากผู้ต้องหาในคดียาเสพติดถูกประหารชีวิตไปแล้ว ก็จะเป็นสิ่งที่ไม่อาจแก้ไขกลับคืนได้ ดังนั้น การลงโทษ

²¹ พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 มาตรา 93 วรรคห้า

²² อรรถยุกท พวงสุวรรณ, “คำสารภาพสุดท้ายของนักโทษประหาร,” สืบค้นเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2560, จาก

<http://yuthbk.blogspot.com/2012/10/21.html>

²³ เพิ่งอ้าง.

ประหารชีวิตจะเกิดขึ้นจากกระบวนการยุติธรรมที่ไม่เป็นธรรมไม่ได้ แต่ในปัจจุบันสถานการณ์ในประเทศไทย กลับปรากฏมีบุคคลต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมมากมายในคดีเกี่ยวกับยาเสพติดจากการก่อกวนแก๊งของเจ้าหน้าที่ด้วยการชุกช่อนยาเสพติดในตัวของผู้ต้องหา หากมีบุคคลใดไม่ยินยอมจ่ายเงินแลกกับอิสรภาพก็จะถูกจับกุมตัวดำเนินคดีในฐานความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด ดังเช่น กรณีที่เจ้าหน้าที่ตำรวจนายหนึ่งกระทำการยึดยาเสพติด (ยาบ้า) เจ้าหน้าที่ราชทัณฑ์ ซึ่งเจ้าหน้าที่ตำรวจดังกล่าวถูกศาลฎีกาตัดสินจำคุกในความผิดฐานจำหน่ายยาเสพติด ก่อกวนแก๊งผู้อื่นให้ได้รับโทษทางอาญา

กรณีดังกล่าวยังมีบทความของ ดร.ชาญชัย นิมสมบุญ นักทฤษฎีอาชญาวิทยา อาจารย์ภาควิชาอาชญาวิทยา ได้เขียนเกี่ยวกับนักโทษประหารชีวิตในคดียาเสพติดอาจมาจากความผิดพลาดของกระบวนการยุติธรรม เช่น กรณีการจับกุมเจ้าหน้าที่ตำรวจตะเวนชายแดน (ต.ช.ด.) จำนวน 13 นาย และยังหลบหนีอยู่อีก 8 นาย ที่ตั้งแก๊งยึดยาเสพติดเพื่อเรียกร้องเงิน ถ้าไม่ให้ก็ซ้อมทรมานและส่งดำเนินคดี ซึ่งทำมาแล้วกว่าร้อยครั้งเพราะหลังจากถูกจับมีเจ้าทุกข์หรือผู้เสียหายมาขึ้นฟ้องว่าถูกก่อกวนแก๊งต้องเสียเงินและบางรายที่ไม่มีเงินให้ก็กำลังติดคุกอยู่รวมแล้วรวม 140 ราย

นอกจากนี้ ยังมีกรณีการตั้งกรรมการสอบเจ้าหน้าที่สืบสวน 3 นาย ที่ถูกร้องเรียนว่า มีพฤติกรรมยึดยาบ้า ริดเงิน และทำร้ายร่างกายประชาชน ซึ่งจากการเปิดเผยของเจ้าหน้าที่ตำรวจระดับสูงกล่าวว่า ถึงแม้เจ้าหน้าที่ตำรวจทั้ง 3 นาย จะปฏิเสธ แต่ด้านการข่าวพบว่าตำรวจในสังกัดดังกล่าวเคยมีปัญหาในการเรียกร้องผลประโยชน์จากคดียาเสพติดรูปแบบมาแล้ว และเคยถูกตักเตือนผ่านทางผู้บังคับบัญชามาก่อนหน้านี้ จากพฤติกรรมของเจ้าหน้าที่ตำรวจอันเป็นต้นทางของกระบวนการยุติธรรม และใกล้ชิดกับประชาชนมากที่สุด หากมิได้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบแล้ว ก็เป็นเหตุให้มีบุคคลเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมในความผิดเกี่ยวกับยาเสพติดได้โดยง่าย

อนึ่ง ข้อมูลจากสมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชนซึ่งอ้างรายงานจากกรมราชทัณฑ์พบว่า นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 จนถึงปัจจุบัน มีนักโทษที่ถูกตัดสินให้ประหารชีวิตรวมทั้งสิ้น 782 ราย เป็นชาย 727 ราย เป็นหญิง 55 ราย ในจำนวนนี้ เป็นนักโทษคดียาเสพติดมากที่สุด โดยส่วนใหญ่อยู่ระหว่างอุทธรณ์และฎีกา เฉพาะกรณีเป็นนักโทษเด็ดขาดคดีถึงที่สุดแล้วซึ่งในปัจจุบันมีจำนวนทั้งสิ้น 86 ราย ในจำนวนนี้เป็นคดียาเสพติด 18 รายและเป็นคดีทั่วไป 68 ราย²⁴ ขณะเดียวกัน การประหารชีวิตที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2552

²⁴ สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน, “สถิตินักโทษประหารชีวิตล่าสุด,” สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มกราคม 2560, จาก <http://uclthailand.blogspot.com/2016/06/blog-post.html>

นั่นถือเป็นการประหารชีวิตจริงครั้งสุดท้ายในทางปฏิบัติของประเทศไทย ถึงแม้ต่อมา ยังมีการตัดสินประหารชีวิตนักโทษอยู่อย่างต่อเนื่องแต่ก็ไม่ได้มีการประหารในทางปฏิบัติจริงแต่ประการใด²⁵

อย่างไรก็ตาม ในทางกฎหมายของประเทศไทยยังคงมีบัญญัติโทษประหารชีวิตอยู่ ย่อมขัดต่อหลักสิทธิมนุษยชน รวมถึงขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยที่บัญญัติคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เอาไว้ ขณะที่ประเทศอื่นซึ่งมีการบัญญัติรับรองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เอาไว้ในรัฐธรรมนูญ เช่นเดียวกัน ต่างก็ได้ยกเลิกโทษประหารชีวิตไปแล้ว เช่น สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี สาธารณรัฐฝรั่งเศส ประเทศอังกฤษและประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น

สรุปได้ว่าการประหารชีวิต ถือเป็นโทษที่รุนแรงและส่งผลกระทบต่อเสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ จึงสมควรใช้กับอาชญากรรมที่สังคมเห็นว่าร้ายแรงและก่อความเสียหายให้แก่สังคมอย่างยิ่ง เนื่องจากการตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคม ดังนั้น จึงมีข้อพิจารณาว่า ในคดีอาชญากรรมที่ได้มีการบัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติอาชญากรรมให้โทษ พ.ศ. 2522 นั้น เป็นอาชญากรรมที่รุนแรงและก่อให้เกิดความเสียหายต่อสังคมที่รุนแรงจนถึงขั้นต้องตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคมหมดทุกคดีจริงหรือไม่ และหากการกระทำความผิดบางลักษณะยังไม่สมควรหรือไม่มีความเหมาะสมที่จะกำหนดโทษประหารชีวิตควรที่จะปรับปรุงบทลงโทษให้เป็นไปในลักษณะใด บทกำหนดโทษดังกล่าวจึงจะเหมาะสมสอดคล้องกับการกระทำความผิด รวมถึงเคารพต่อสิทธิมนุษยชนตามที่บัญญัติรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมากที่สุด

ดังนั้นผู้เขียนจึงมีความเห็นว่าน่าจะมีการแก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายเกี่ยวกับโทษประหารชีวิตในคดีอาชญากรรมให้โทษ ดังนี้

1. ยกเลิกตัวบทของกฎหมายซึ่งให้มีการใช้โทษประหารชีวิตสำหรับความผิดเกี่ยวกับยาเสพติด และให้เปลี่ยนโทษประหารที่พิพากษาลงโทษไปแล้วสำหรับคดีอาชญากรรมเป็นโทษอย่างอื่นแทน ดังเช่นประเทศญี่ปุ่นที่ไม่มีโทษประหารชีวิตในคดีอาชญากรรม แม้ว่าจะตรวจจับของกลางได้ปริมาณมากก็ตาม แต่เน้นการป้องกัน (Prevention) ระดับนักเรียนที่เป็นเด็กและเยาวชนการใช้ Informal Social Control ผ่านระบบความเชื่อและระเบียบวินัยของประชาชน

2. แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายเกี่ยวกับยาเสพติด โดยให้มีการแยกแยะผู้ที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติดให้มีความชัดเจน เพื่อพิจารณาแนวทางการปฏิบัติต่อแต่ละกลุ่มให้ได้สัดส่วนโดยมิได้คำนึงถึงแต่ปริมาณของยาเสพติดที่จับกุมได้เป็นเกณฑ์ในการกำหนดโทษ แต่ต้องกำหนดโทษตามกลุ่มประเภทของ

²⁵ สำนักข่าว ไทยพีบีเอส, “เปิดรายงานโทษประหารชีวิตปี 58 พบ”จีน-อิหร่าน-ปากีสถาน-ซาอุดีอาระเบีย-สหรัฐฯ” ประหารปชช.มากที่สุด,” สืบค้นเมื่อวันที่ 3 มกราคม 2560, จาก <http://news.thaipbs.or.th/content/251525>

ผู้กระทำการผิดครั้งนี้ กลุ่มที่ 1 ผู้เสพ ผู้ติดหรือผู้ครอบครองเพื่อเสพ กลุ่มที่ 2 ผู้รับจ้างขนยาเสพติด ผู้ค้ารายย่อย กลุ่มที่ 3 ผู้ค้ารายใหญ่ องค์กรอาชญากรรม

3. กำหนดความหมายที่ชัดเจนของยาเสพติด การกระทำความผิดที่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด รวมถึงการแบ่งประเภทของยาเสพติดให้ถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ ตามความร้ายแรงของยาเสพติดที่มีผลกระทบต่อร่างกายของมนุษย์ มิใช่กำหนดประเภทโดยพิจารณาจากการแพร่ระบาดเพื่อเพิ่มโทษให้แก่ยาเสพติดชนิดนั้น โดยหวังว่าจะยับยั้งการระบาดของยาเสพติดชนิดนั้นได้ แต่ในความเป็นจริงหาได้เป็นอย่างเช่นนั้นไม่ แต่กลับทำให้ยาเสพติดชนิดนั้นราคาสูงขึ้นเพราะหายากมากขึ้น อันเป็นการจูงใจให้เกิดผู้ที่เข้ามาแสวงหาประโยชน์ในผลตอบแทนที่สูงนี้โดยมิได้เกรงกลัวต่อกฎหมายที่มีโทษสูงแต่อย่างใดเพราะนายทุนหรือตัวการที่แท้จริงย่อมต้องมีการอำพรางตัวและวางแผนตัดตอนจากการถูกจับกุมของเจ้าหน้าที่ หรือบางครั้งเจ้าหน้าที่ก็เป็นผู้อยู่เบื้องหลังทำให้การจับกุมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ตามความมุ่งหมายของกฎหมายที่ได้บัญญัติไว้.

บรรณานุกรม

จรัญ โฆษณานันท์. สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน:ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2545.

ไชยยันต์ กุณินดี. ความเบื้องต้นเกี่ยวกับการคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์โดยศาลรัฐธรรมนูญ

กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยรัฐธรรมนูญ, ม.ป.ป.,

ฐานปน แสนะบุตร. “สิทธิในการมีชีวิตกับโทษประหารชีวิตในประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์

มหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

น้ำแท้ มีบุญสวัสดิ์. “หลักการพื้นฐานในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา.” วารสารธรรมศาสตร์.ปีที่ 33,

ฉบับที่ 3 (2557).

บรรเจิด สิงคนดี. หลักพื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ.พิมพ์ครั้งที่

2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2547.

ประกาศกระทรวงสาธารณสุข ฉบับที่ 135 (พ.ศ. 2539) เรื่องระบุง้อและประเภทยาเสพติดให้โทษ พ.ศ.

2522. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 113. ตอนพิเศษ 23. ง ลงวันที่ 16 สิงหาคม 2539.

พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542

พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522 (ฉบับที่ 6) พ.ศ. 2560, ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 134. ตอนที่ 5 ก.

ฉบับวันที่ 15 มกราคม พ.ศ. 2560.

พระราชบัญญัติยาเสพติดให้โทษ พ.ศ. 2522. ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 96. ตอนที่ 63 ฉบับพิเศษ. น. 40 วันที่

27 เมษายน พ.ศ. 2522.

ศรีสมบัติ โชคประจักษ์ชัด และคณะ. เอกสารทางวิชาการประกอบการประชุมปฏิบัติการ “โภชนาการชีวิตยังจำเป็นต่อสังคมไทยหรือไม่.” กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2557.

ศรีสมบัติ โชคประจักษ์ชัด และคณะ. รายงานผลการศึกษาระยะเบื้องต้น โครงการ : ศึกษาความเป็นไปได้ของการยกเลิกโภชนาการชีวิตตามแผนฯ ฉบับที่ 2 โดยคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ปี พ.ศ. 2556. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, 2556.

สมาคมสิทธิและเสรีภาพของประชาชน. “สิทธิเด็กโภชนาการชีวิตล่าสุด.” <http://uclthailand.blogspot.com/2016/06/blog-post.html>. 15 ธันวาคม 2559.

สำนักข่าว ไทยพีบีเอส. “เปิดรายงานโภชนาการชีวิตปี 58 พบ"เงิน-อิหร่าน-ปากีสถาน-ซาอุดีอาระเบีย-สหรัฐฯ รับประทานอาหารมากที่สุด.” <http://news.thaipbs.or.th/content/251525>. 15 ธันวาคม 2559.

อรรถยุทธ พวงสุวรรณ. “คำสารภาพสุดท้ายของนักโภชนาการ.” <http://yuthbk.blogspot.com/2012/10/21.html>. 15 ธันวาคม 2559.

BVerfGE 6, 32; BVerfGE 115, 118 (อ้างถึงใน Ebert, Rainer & Oduor, Reginald M.J. (2012). The Concept of Human Dignity in German and Kenyan Constitutional Law. Thought and Practice: A Journal of the Philosophical Association of Kenya (PAK) New Series, 4(1), pp.43-73, p. 46). <http://ajol.info/index.php/tp/index>. 25 เมษายน 2559.